

Гладышчук А. А.

Да вызначэння магчымага месца знаходжання першай беларускай друкарні на тэрыторыі сучаснага мемарыяльнага комплексу «Брэсцкая крэпасць-герой»

254

455 гадоў таму назад з мэтай распаўсюджання рэфармацыйных ідэй слынны магнат ВКЛ, блізкі дарад ца польскага караля Жыгімонта Аўгуста, канцлер ВКЛ, берасцейскі стараста Мікалай Крыштаф Радзівіл (1515—1565), больш вядомы за сваю барату па мянушцы «Чорны», заснаваў у Берасці першую на тэрыторыі сучаснай Беларусі друкарню¹. Гэта адбылося ў 1553 годзе, калі Мікалай Радзівіл Чорны публічна абвясціў аб сваёй прыхільнасці да кальвінізму і запрасіў з Кракава матэматыка, друкара і перакладчыка Бярнарда Ваявудку для заснавання друкарні ў Берасці. Заўважым, што дасведчаны князь М. Радзівіл Чорны быў добра на той час пасведчаны ў ідэі рэфарматарства і яго сувязі з еўрапейскімі кнігавыдаўцамі ўсталяваліся задоўга да заснавання ім першай друкарні ў Беларусі². Таму не дзіўна, што неўзабаве ў Берасці з’явілася на свет першая друкаваная кніга, якой мог быць «Малы катэхізіс», што прызначаўся

1 Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII w. Z.5: Wielkie Księstwo Litewskie. Oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Korotaj. Wrocław, 1959. S. 65 ; *Іванова Л.С.* 3 гісторыі рэфармацыйнага кнігадрукавання ў Беларусі (другая палова XVI — першая палова XVII стст.) // Інтэрнэт-версія: <http://www.belreform.org/ivanova.php> ; Энцыклапедыя ВКЛ. Мн., 2005. Т. 1. С. 323.

2 Галенчанка Г. Беларуская культурная традыцыя. Лекцыя 15 // Інтэрнэт-версія: <http://www.baj.by/belkalehium/belkultrad/15halenczanka.htm>

для паспалітага люду. На жаль, няшчасны выпадак прыпыніў дзейнасць берасцейскай друкарні (улетку 1554 года Б. Ваявудка загінуў у адной з берасцейскіх рэк), а яе абсталяванне магло быць прададзена ў Кракаў, аб чым паведамляюць некаторыя крыніцы. Застаецца ўсё-такі пытанне: чаму ж гэта Мікалай Радзівіл, так зацікаўлены ў працы сваёй друкарні для прапаганды рэфармацыйных ідэй, не знайшоў сродкаў, каб абсталяванне яе засталася ў Берасці? А можа гэта быў нейкі тактычны ход князя, каб не прыцягваць увагі да месца з'яўлення яго рэфармацыйных друкаў?

Але друкарскі двор хутчэй за ўсё заставаўся ў Берасці і пасля нечаканай смерці Б. Ваявудкі. «Опісанне староства Берасцейскага» Дзмітрыя Сапегі за 1566 год сведчыць³, што за друкарняй значылася сядзіба на рыначнай плошчы Берасця ў $2\frac{2}{3}$ прута, што адпавядала прыкладна памерам у 63 м². Праўда, здзіўляе тое, што толькі праз чатыры гады пасля смерці Б. Ваявудкі ў Берасці з'явіўся новы друкар — Станіслаў Мурмеліус, які таксама паходзіў з Польшчы. Першай кнігай, выдадзенай ім, быў зборнік рэлігійных песень С. Зарэмбы «Песні хвал Боскіх». Але з С. Мурмеліусам неўзабаве таксама здарылася бяда: знаходзячыся ў Кракаве, ён за даўгі трапіў там у вязніцу.

У 1566—1570 гг. працу берасцейскай друкарні працягваў Кіпрыян Базылік (Surgian Bazylik, кал. 1535—пасля 1591) — беларускі і польскі дзеяч культуры, паэт, перакладчык, кампазітар, кнігавыдавец, які паходзіў з мяшчанскай сям'і. Пасля заўчаснай смерці Мікалая Радзівіла ў 1565 г. ён працягвае займацца выдавецкай дзейнасцю. Менавіта пры ім берасцейская друкарня дасягнула найбольшага росквіту. Вядома таксама імя берасцейца Якуба-друкара, які жыў на Жыдоўскай вуліцы і хутчэй за ўсё выконваў у друкарні рамесніцкую працу. У 1570 годзе берасцейская друкарня спыніла сваю дзейнасць, прынамсі, яе выданні пасля гэтага часу невядомыя. Бібліяграфы натууюць каля 40 назваў, якія пабачылі свет у Берасці, хаця на самай справе іх напэўна было больш. Самае выдатнае месца сярод іх займае Берасцейская, альбо Радзівілаўская, Біблія, выдадзеная ў 1563 годзе⁴.

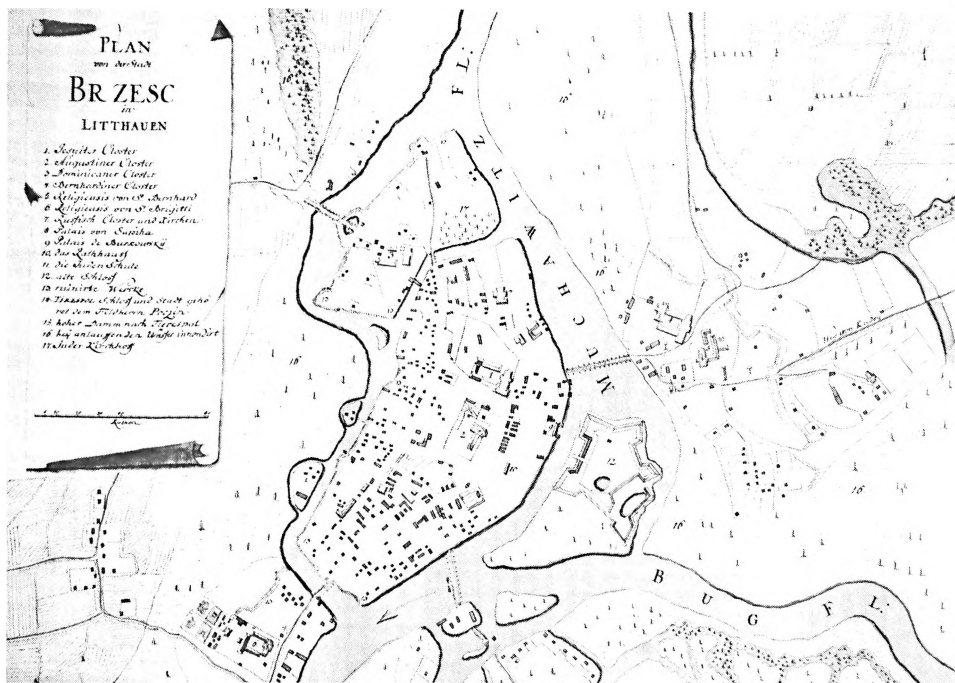
3 Описание староства Берестейскаго // Документы Московского архива Министерства Юстиции / под ред. М. Довнара-Запольского. М., 1897. Т. 1. С. 205.

4 Нікалаеў М.В. Шэдэўр Брэсцкай друкарні // Помнікі мастацкай культуры Беларусі новага даследавання / Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. Мн., 1989. С. 144—149.

Узнікае лагічнае пытанне: у якім жа месцы сярэднявковага Берасця магла знаходзіцца першая беларуская друкарня? Для гэтай мэты пры-
 вядзем урывак тэксту з ужо ўпамянутага і добра вядомага даслед-
 чыкам гістарычнага дакумента за 1566 год «*Описание староства
 Берестейскаго*» [5] з захаваннем яго правапісу: «...*Место в паркане.
 Рынок. Первая полать ринку. Садибы, пруты. Станислав Пекарский:
 2²/₃; Яско Олфирович, где Миколай зять живет: 2²/₃; Друкарня: 2²/₃
 волных; Серафен Новоселский: 2¹/₄; Андрей золотарь: 2¹/₃...*» Сустрэка-
 юцца, заўважым, у гэтым фрагменце словы, змест якіх сёння патрабуе
 тлумачэння: паркан — гэта тая частка горада, якая была абнесена зем-
 ляным валам альбо плотам, сюды адносіўся замак і цэнтральная частка
 горада, сёння гэта Цэнтральны востраў, на якім размяшчаецца Цыта-
 дэль крэпасці. Адзінка меры прут у той час выконваў дзве ролі: як мера
 даўжыні ён раўняўся 4,87 м і дзяліўся на 10 прэнцікаў, як зямельная мера
 плошчы складаў сабой прамавугольнік з бакамі 1 шнур (10 прутуў) на
 1 прэнцік, што адпавядае прыкладна 23,72 м². Самая складаная справа
 аказалася з тэрмінам «полать», які не мае адназначнага тлумачэння, але
 дзякуючы падказцы берасцейскага журналіста Юрася Рубашэўскага
 і практычнай дапамозе вопытнай супрацоўніцы абласной бібліятэкі
 Марыны Пуцілінай і гэтая праблема была вырашана. Крыніцы [5-6]
 дазволілі зрабіць меркаванне, што слова «полать» у дадзеным кантэк-
 сце выкарыстана як *старана, бок*⁵. Можна сказаць больш: гэта была пер-
 шая спроба нумерацыі вуліц старадаўняга Берасця. Першая «полать»
 — правая (няцотная) старана вуліцы, другая «полать» — левая (цотная)
 старана, праўда, замест лічбаў былі выкарыстаны персанальныя імёны
 і прозвішчы ці мянушкі гаспадароў сядзіб, якія ў той час замянялі ім
 прозвішчы. Вядома, што нумерацыю вуліц, якая з’явілася шмат часу паз-
 ней, было часцей за ўсё прынята пачынаць ад рыначнай плошчы горада
 альбо ад ракі.

Рыначная плошча Берасця — гэта адна з самых старадаўніх, калі не
 самая старадаўняя плошча нашага 1000-гадовага горада. Калі супыніцца
 на ёй і, заплюшчыўшы на момант вочы, задумацца, колькі тут падзей за
 стагоддзі адбылося, колькі людзей на ёй пабывала... галава кругам пойдзе.

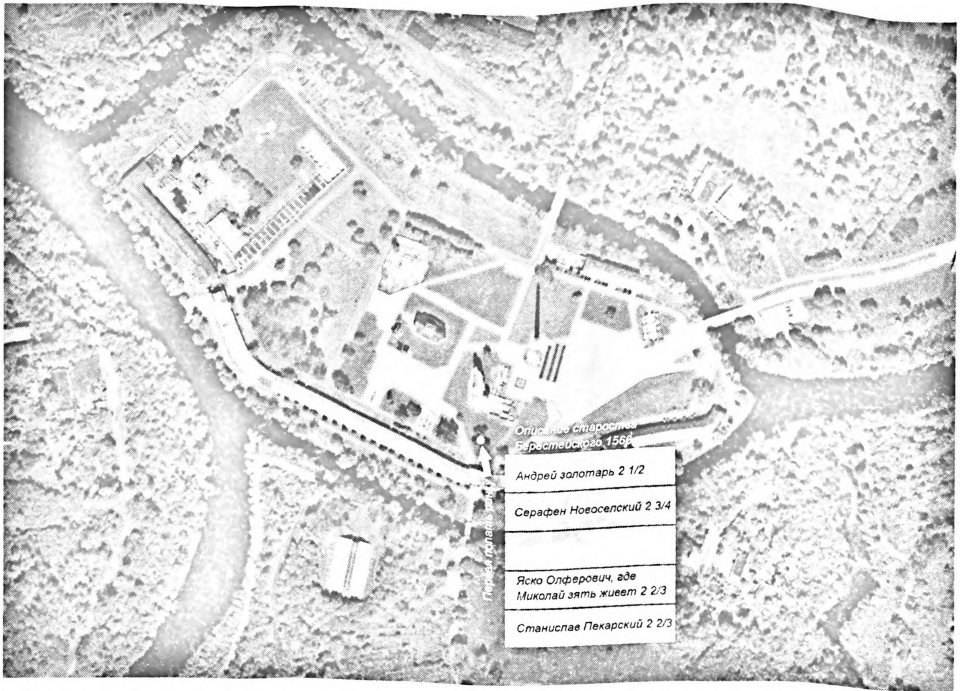
5 Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мн.: Беларуская навука, 2006. Т. 26. С. 112; Фас-
 мер М. Этимологический словарь русского языка. М.: Прогресс, 1987. Т. 3. С. 316; Даль
 В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. М.: Русский язык, 1998. Т. 3. С.
 249.

Фрагмент плана Брэста Г. Фюрстэнгофа. 1740 г.

Плошча свае функцыі выконвала да будаўніцтва крэпасці, але і потым яе большая частка не была забудавана, а заставалася вайсковым плацам і скверам. Сёння незабудаваная частка плошчы — гэта газон. Вызначыць сімвалічны цэнтр Рыначнай плошчы, адной з самых старадаўніх плошчаў Берасця, не складае ніякай праблемы. А вось узведзенная невялікая класічная калона ў гэтым пункце плошчы з указальнікамі старадаўніх берасцейскіх гасцінцаў магла б адыграць вялікую станоўчую ролю ў шанаванні гістарычнай памяці нашага старажытнага горада. Давайце зробім!

Але вернемся да мэты. Рыначная плошча Берасця мела прыкладны выгляд няправільнага чатырохкутніка, арыентаванага доўгай стараной наўсцяж ракі Мухавец пры яе злучэнні з Бугам. На працягу стагоддзяў яна практычна не мяняла сваіх памераў, што пацвярджаюць зведзеныя да аднаго маштабу планы Берасця 1657, 1740 і 1823 гг. Калі стаць у цэнтры былой плошчы тварам да сённяшняга Свята-Мікалаеўскага сабора, а

258

Фотоздымак з космаса Google Цэнтральнага вострава Брэсцкай крэпасці, дзе размяшчаўся да яе будаўніцтва старажытны Брэст, з адзнакай магчымага месца знаходжання першай беларускай друкарні.

спінай да кругавой казармы і ракі Мухавец, то першая «подать» рынка будзе па правую руку бліжэй да Холмскіх варотаў (удакладненні, што «первая подать поправе» сустракаюцца пры апісанні іншых вуліц у «Апісанні староства Берасцейскага»), другая «полать» — злева, у бок Цярэспальскіх варот, прама — трэцяя «полать» рынку, а там, дзе сёння казарма, — чацвёртая. Такую арыентацыю Рыначнай плошчы пацвярджае таксама тое, што ратуша, верагодна, знаходзілася на другой «подати» рынка, а шпіхлер (склад) солі — на чацвёртай, што пераблытаць месцамі ніяк нельга⁶. Не пярэчыць гэтаму і даўжыня першай «полати», якая была самай кароткай з усіх чатырох старон рынку, таму што ў гэтым месцы на Рыначную плошчу выходзіў Валынскі гасцінец, які злучаўся далей праз Кавальскую і іншыя вуліцы з Віленскім гасцінцам.

⁶ Описание староства Берастейскага // Документы Московского архива Министерства Юстиции / под ред. М. Довнара-Запольского. М., 1897. Т. 1. С. 205-206.

З гэтага можна зрабіць меркаванне, што прыкладна пасярэдзіне ўсходняй стараны былой Рыначнай плошчы старадаўняга Берасця і мясцілася першая беларуская друкарня. Вызначыць само месца з задазенай дакладнасцю магчыма з дапамогай сучасных тэхналогій. Параўнанне і аналіз зведзеных да аднаго маштабу планаў Берасця 1657 г. Э. Дальберга, 1740 г. Г. Фюрстэнгофа (Брэсцка абласная бібліятэка) і плана 1823 г. ([hppt://www.ibrest.ru](http://www.ibrest.ru)), на якіх Рыначная плошча добра чытаецца, з сучасным касмічным здымкам Google Цэнтральнага вострава крэпасці даюць вынік, што гэтым месцам можа быць купка дрэваў на газоне паміж Холмскімі варотамі крэпасці і руінамі езуіцкага калегіума. Заўважым, што наўсцяж езуіцкага калегіума, пабудаванага пасля 1566 г., ішла тая ж вуліца Кавальская, якая стала звацца пазней Валынскай, таму захаваныя руіны былога езуіцкага калегіума таксама даюць добрую прывязку на мясцовасці магчымага знаходжання першай «полаты» былой Рыначнай плошчы.

Праведзеныя дадаткова разлікі і маштабнае макетаванне Рыначнай плошчы па апісанні 1566 г. могуць удакладніць месцазнаходжанне Берасцейскай друкарні, таму што хутчэй за ўсё ні георадар, ні археалагічнае шурфаванне тут асабліва нічым не дапамогуць. Прапанаванае даследаванне толькі абазначае магчымае месца знаходжання першай беларускай друкарні ў старажытным Берасці. Але якое здзіўленне маглі б атрымаць берасцейцы і госці горада, калі б праз нейкі час маглі прачытаць на ўсталяванай тут памятнай дошцы тут імёны ўсіх тых, хто меў прамое дачыненне да заснавання друкарскай справы ў Берасці і пералік тых першадрукаў, якія тут пабачылі свет. Трэба памятаць, што Мікалай Радзівіл Чорны быў вялікім патрыётам сваёй радзімы і самастойнасці дзяржавы, што вельмі актуальна і сёння.